

فصلنامه علمی- پژوهشی «پژوهش زبان و ادبیات فارسی»

شماره بیست و هشتم، بهار ۱۳۹۲: ۱۸۴-۱۵۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۰۹/۲۶

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۰۶/۱۳

تحلیل گونه‌های روایتی و ویژگی‌های راوی در مجموعه داستانی «قصه‌های تازه از کتاب‌های کهن» مهدی آذرزیدی

یوسف نیکروز*

سودابه کشاورزی**

چکیده

در این مقاله از میان عناصر داستان به بررسی راوی و ویژگی‌های آن در قصه‌های تازه از کتاب‌های کهن اثر «مهدی آذرزیدی» پرداخته می‌شود. ابتدا تعریفی از گونه‌های روایتی بر اساس نظریات «ژپ لینت ولت»^۱ ارائه شده است. سپس گونه‌های روایتی دنیای داستان ناهمسان و انواع آن (متن‌نگار، کنشگر و بی‌طرف) و دنیای داستان همسان و انواع آن (متن‌نگار و کنشگر)، همچنین روایت‌گیر و انواع آن (روایت‌گیر برون‌داستانی و روایت‌گیر درون‌داستانی) در قصه‌های این کتاب بررسی می‌شود.

آذرزیدی در روایت داستان‌های این کتاب به ترتیب از گونه‌ی روایتی ناهمسان متن‌نگار، گونه‌ی روایتی ناهمسان بی‌طرف، گونه‌ی روایتی ناهمسان کنشگر و گونه‌ی روایتی همسان متن‌نگار بیشترین استفاده را کرده است. با توجه به اینکه گونه‌ی روایتی ناهمسان متن‌نگار در مجموعه یادشده، بیشترین کاربرد را داشته و نویسنده از ویژگی همه‌چیزدانی و مفسّری راوی در این گونه‌ی روایتی برای شناخت آسان شخصیت‌ها و انتقال مفاهیم تربیتی و اخلاقی استفاده کرده است، می‌توان گفت آذرزیدی هنگام آفرینش داستان‌ها به مخاطب کودک توجه ویژه‌ای داشته است.

واژه‌های کلیدی: قصه، گونه‌های روایتی، روایت‌گیر، راوی و آذرزیدی.

ynikruz@yahoo.com

* نویسنده مسئول: استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه یاسوج

sodabehkeshavarzi@gmail.com

** مربی دانشگاه علمی- کاربردی، کازرون

1. jaap lint volt

مقدمه

مهدی آذریزدی نویسنده معروف داستان‌های کودکان به سال ۱۳۰۱ در خرمشاه، حومه یزد متولد شد. از سال ۱۳۳۶ به نوشتن داستان‌های گوناگون برای کودکان و نوجوانان اهتمام ورزید. وی با انتخاب سبک ویژه در زمینه نگارش داستان‌هایش، به یکی از نویسندگان برجسته و مطلع داستان‌های کودکان و نوجوانان در ادبیات معاصر ایران درآمده است. هشت کتاب در مجموعه «قصه‌های خوب برای بچه‌های خوب» و ده کتاب در مجموعه «قصه‌های تازه از کتاب‌های کهن» انتشار داد. آذریزدی ترجمه‌ای به نام «گربه ناغلا» و حکایت منظومی به نام «شعر قند و عسل» و همچنین دو کتاب آموزشی به نام «خودآموز عکاسی» و «خودآموز شطرنج» نیز دارد. در سال ۱۳۴۳، از سازمان یونسکو جایزه‌ای دریافت کرد و در سال ۱۳۴۵ دو اثر وی، اثر برگزیده «شورای کتاب کودک» انتخاب شد.

مسئله پژوهش و هدف تحقیق

با توجه به اینکه عنصر روایت و راوی و گونه‌های مختلف آن از عناصر مهم داستان در برقراری رابطه دوسویه و متوازن موضوع متن و نیازهای فکری مخاطب است، هدف اصلی این پژوهش در تحلیل عنصر روایت، راوی و گونه‌های آن در مجموعه «قصه‌های تازه از کتاب کهن» آذریزدی این بوده است که وی در بازآفرینی این داستان‌ها تا چه حد دقیق و هدفمند به انتخاب و کاربرد گونه‌های روایتی در عینیت بخشیدن اصل پیام و انتقال مؤثر، صریح و سریع آن به مخاطب و همچنین نیازهای متنوع روحی - روانی و فکری این جامعه هدف، توجه ویژه داشته است؟

چارچوب نظری

از مباحث کلیدی در بررسی داستان، بحث روایت است. «شاید بتوان روایت را در ساده‌ترین و عام‌ترین بیان، متنی دانست که در آن فردی قصه‌ای را بیان می‌کند و قصه‌گویی (راوی) دارد» (اخوت، ۱۳۷۱: ۸).

هر روایت از دو جزء تشکیل می‌شود: قصه و قصه‌گو. در اصطلاح ادبیات «به کسی (و گاهی چیزی) که داستان را روایت می‌کند، راوی گویند. به سخن دیگر، راوی شخصیتی است که نویسنده، حوادث داستان را از زبان او نقل می‌کند» (داد، ۱۳۸۳: ۲۲۹).

دیدگاه یا زاویه دید در پیوند دادن اجزای داستان و سوق دادن فهم خواننده به سوی مقصود و هدفی معین، نقش مهمی برعهده دارد. نویسنده با گونه روایتی که انتخاب می‌کند، داستان، شخصیت‌هایش، فضا و مکان را برای خواننده روایت می‌کند و او را در جریان همه حوادث داستان قرار می‌دهد. «انتخاب زاویه دید معمولاً به عوامل متعددی وابسته است، از جمله هوش نویسنده که به او کمک می‌کند تا در بهترین موقعیت از جهت غلبه بر محتوا قرار گیرد» (فرزاد، ۱۳۷۱: ۱۴۳).

«در کتاب مقاله‌هایی درباره گونه‌شناسی روایتی «دیدگاه»، ژپ لینت ولت بر این باور است که دنیای داستان غالباً از سه موقعیت راوی، کنشگر و مخاطب تشکیل شده است که می‌توان بررسی گونه‌شناسی^۱ را به هر اندازه که بخواهیم بر این سه موقعیت انجام دهیم.

گونه‌شناسی اگر همچون طبقه‌بندی بر دلایل شکلی یا عملی در نظر گرفته شود، می‌تواند سه نوع بررسی را به دنبال بیاورد:

۱- بررسی راوی و عمل روایت کردن

۲- بررسی و تحلیل گونه‌های کنشگر و گونه‌های کنشی

۳- بررسی مخاطب» (عباسی، ۱۳۸۱: ۵۲)

در اصل گونه‌های روایتی ژپ لینت ولت، نشان‌دهنده تضاد عملی میان راوی و کنشگر است. این تقسیم‌بندی دوتایی میان راوی و کنشگر به او اجازه داده است که گونه‌های روایتی را به دو دسته اصلی تقسیم کند:

«۱- روایت دنیای داستان ناهمسان

۲- روایت دنیای داستان همسان

۱۶۲ / پژوهش زبان و ادبیات فارسی، شماره بیست و هشتم، بهار ۱۳۹۲ —————
ژپ لیت ولت می‌گوید که این دو اصطلاح را از «ژرار ژنت»^۱ به عاریه گرفته است. اما از دیدگاه ژپ لیت ولت، روایت هنگامی «روایت دنیای داستان ناهمسان» است که راوی به عنوان کنشگر در دنیای داستان ظاهر نشود: راوی/کنشگر. برعکس در «روایت دنیای داستان همسان» یک شخصیت داستانی دو نقش را بر عهده می‌گیرد؛ از یک طرف به عنوان راوی (من - روایت‌کننده)، وظیفه روایت داستان را بر عهده دارد و از طرف دیگر همچون کنشگر (من - روایت‌شده) عهده‌دار نقش در داستان است: شخصیت - راوی = شخصیت - کنشگر.

در واقع «روایت دنیای داستان ناهمسان» به سه گونه تقسیم می‌شود:

گونه روایتی متن‌نگار

گونه روایتی زمانی متن‌نگار است که مرکز جهت‌گیری نگاه خواننده بر راوی واقع شود، نه بر یکی از کنشگران. در این حالت، خواننده در جهان داستان به کمک راوی که همچون تشکیل‌دهنده روایت است - هدایت می‌شود» (عباسی، ۱۳۸۱: ۵۲-۵۳).
این گونه روایتی از این حیث که راوی، دانای کل است و بیش از شخصیت‌ها می‌داند، شبیه کانون‌سازی صفر است. «کانون‌سازی صفر در روایاتی مشاهده می‌شود که راوی دانای کل، بیش از شخصیت‌ها می‌داند، با این تفاوت که در کانون‌سازی صفر، شخصیت و رویدادهای داستان تفسیر و تحلیل نمی‌شود؛ بی‌طرفانه وقایع و موجودات روایی را می‌بیند و گزارش می‌کند» (سیمسون، ۱۹۹۳: ۳۳).

گونه روایتی کنشگر

گونه روایتی زمانی کنشگر است که مرکز جهت‌گیری نگاه خواننده بر راوی واقع نشود، بلکه بر یکی از کنشگران واقع شود.

گونه روایتی بی‌طرف

گونه روایتی زمانی بی‌طرف است که نه راوی و نه یکی از کنشگران، مرکز

جهت‌گیری نگاه خواننده قرار نگیرد. در این حالت راوی فقط نقش روایتی‌ای را که به او تحمیل شده است برعهده می‌گیرد و با این عمل، راوی به طور خودکار عمل تفسیر کردن را از دست می‌دهد. از ذهنیت درونی راوی در این گونه روایتی اثری وجود ندارد و عمل داستان به وسیله ذهن درون‌گرای راوی یا کنشگر تصفیه نمی‌شود؛ بلکه به نظر می‌رسد این عمل به وسیله یک دوربین بیرونی ضبط می‌شود. قطعاً در این گونه روایتی، راوی برخی صحنه‌ها را به سلیقه خود انتخاب می‌کند و این عمل مشکلی ایجاد نمی‌کند. همچنین راوی از درون شخصیت داستان چیزی نمی‌گوید (عباسی، ۱۳۸۱: ۵۶-۵۸).

تفاوت گونه روایتی متن‌نگار و بی‌طرف در این است که در گونه روایتی متن‌نگار، راوی به تجزیه و تحلیل و اظهارنظر درباره شخصیت‌ها و حوادث داستان می‌پردازد، ولی در گونه بی‌طرف چنین نیست.

ویژگی‌های گونه روایتی ناهمسان بی‌طرف از این حیث که راوی به ذهن شخصیت‌ها نفوذ نمی‌کند، شبیه کانون‌سازی برونی ژرار ژنت است:

«کانون‌سازی برونی: در روایاتی اتفاق می‌افتد که راوی کمتر از شخصیت‌ها می‌داند. این دانش کم بدان دلیل است که راوی فقط به تجلی ظاهری افکار و احساسات شخصیت‌ها دسترسی دارد و نمی‌تواند در ذهن و جان آنها رخنه کند. آنچه از این نوع کانون‌سازی حاصل می‌شود، روایتی «عینیت‌گرا» و «رفتار‌گرایانه» است» (سیمسون، ۱۹۹۳: ۳۳).

میزان استفاده از این گونه روایتی بیانگر میزان دغدغه نویسنده ادبیات کودک در فراهم کردن فضایی آزاد برای تفکر و ارضای حس کنجکاوی کودک است.

«روایت دنیای داستان همسان»، به دو گونه تقسیم می‌شود:

گونه روایتی متن‌نگار

گونه روایتی زمانی متن‌نگار است که جهان داستان از طریق «شخصیت - راوی» و نه «شخصیت - کنشگر» درک شود. در واقع «شخصیت - راوی» با نگاهی به عقب یا گذشته خود، آنچه را برایش پیش‌آمده روایت می‌کند.

گونه روایتی کنشگر

گونه روایتی زمانی کنشگر است که «شخصیت-راوی» با «شخصیت-کنشگر» کاملاً یکی شود تا بتواند دوباره گذشته‌اش را در حافظه‌اش زنده کند. بدین وسیله خواننده می‌تواند پرسپکتیو روایتی «شخصیت-کنشگر» را درک کند (عباسی، ۱۳۸۱: ۶۲-۶۵).

به محض اینکه راوی را مشخص کردیم، باید به دنبال جفت مکمل او یعنی روایت‌گیر باشیم. مفهوم روایت‌گیر را نخستین بار ژرار ژنت مطرح کرد و سپس جرالدر برینس آن را بسط داد. روایت‌گیر متفاوت از خواننده است و تزوتان تودروف^۱ در باب اهمیت روایت‌گیر می‌گوید: «به محض اینکه راوی (در معنای وسیع کلمه) یک کتاب را بازشناسیم، باید وجود جفت مکمل آن را نیز دریابیم. او کسی است که سخن گفته‌شده، خطاب به اوست که ما امروزه او را روایت‌گیر می‌نامیم. روایت‌گیر، خواننده واقعی نیست، همچنان که راوی نیز نویسنده نیست. بررسی روایت‌گیر همان اندازه برای شناخت روایت ضروری است که بررسی راوی» (تودروف، ۱۳۸۲: ۷۴).

جاناتان کالر^۲ در کتاب «نظریه ادبی» در این باره می‌گوید:

«چه کسی با چه کسی حرف می‌زند؟ نویسنده متنی خلق می‌کند که خوانندگان آن را می‌خوانند. خوانندگان با خواندن متن راوی صدای سخنگو را استنتاج می‌کنند. راوی خطاب به شنوندگانی سخن می‌گوید که گاه تلویحاً القا یا در ذهن ساخته می‌شوند و گاه به صراحت مشخص می‌شوند (به‌ویژه در داستان که در آن یک شخصیت، راوی می‌شود و داستان درون داستان را برای شخصیت‌های دیگر می‌گوید). مخاطبان راوی را اغلب روایت‌نیوش می‌نامند» (کالر، ۱۳۸۲: ۱۱۷).

موقعیت و سطح مشارکت روایت‌گیر در داستان ممکن است به دو صورت باشد: «بنا به تعریف روایت ممکن است روایت‌گیر برون‌داستانی یا روایت‌گیر درون‌داستانی داشته باشد» (کانن، ۲۰۰۲: ۱۰۵).

---

1. Tzvetan Tororov
2. Janatan kaler

روایت‌گیر برون‌داستانی، روایت‌گیری است که در روایتی که خطاب به او گفته می‌شود، به عنوان شخصیت مشارکت ندارد، بلکه صرفاً گیرنده و شنونده آن است. اما روایت‌گیر درون‌داستانی، روایت‌گیری است که خود در بطن روایتی که خطاب به او گفته می‌شود، مشارکت دارد. از این‌رو چنین کسی نقش روایت‌گیر- شخصیت را برعهده دارد و درگیر رخداد‌های داستان است.

تک‌گویی درونی

در تک‌گویی درونی، اندیشه و احساس شخصیت داستان بازگو می‌شود؛ یعنی راوی آنچه را که در ذهن شخصیت می‌گذرد، بدون آنکه بر زبان وی آورده شود، بیان می‌کند. بازگویی راوی به این معنی نیست که او لزوماً در بیان ذهن شخصیت دخالت می‌کند، بلکه به این معناست که انگار راوی، قدرت فکرخوانی دارد و با خواندن ذهن شخصیت، تنها نقش انتقال‌دهنده یا بازگوکننده ذهن او را ایفا می‌کند. کهنمویی پور در مورد یکی از کاربردهای تک‌گویی درونی معتقد است: «نویسنده برای نشان دادن افکار و احساساتی که قهرمانانش را به اضطراب و پریشانی کشاند، تک‌گویی درونی را به کار می‌گیرد» (کهنمویی پور و همکاران، ۱۳۸۱: ۴۹۴).

تک‌گویی درونی به دو شیوه مستقیم و غیرمستقیم بیان می‌شود:

نقل تک‌گویی درونی مستقیم

در این شیوه، ذهن شخصیت داستان در موقعیت اول شخص (من- راوی) و در نتیجه با نقل قول مستقیم روایت می‌شود. از آنجا که شخص درباره تجربه‌ها، عواطف و خاطره‌های خود فکر می‌کند و در نتیجه به شکل «من»، حضور و وجودش را اعلام می‌کند، این شیوه یا به شکل ساده و روشن ارائه می‌شود یا پیچیده و گنگ که جریان سیال ذهن نامیده می‌شود. «در قصه کودک، توالی حوادث باید در روایت رعایت شود و به‌ویژه از شیوه جریان سیال ذهن باید پرهیز کرد» (سرمشقی، ۱۳۸۶: ۷۲).

هر چند نقل تک‌گویی درونی در داستان‌های بزرگ‌سالان بر جذابیت داستان می‌افزاید، این شیوه برای داستان کودکان مناسب نیست؛ زیرا باعث پیچیدگی داستان می‌شود و این پیچیدگی ممکن است برای کودک قابل فهم نباشد.

نقل تک‌گویی درونی غیرمستقیم

در نقل تک‌گویی درونی غیرمستقیم جمله‌ها از سوی سوّم شخص مفرد بیان می‌شود؛ برخلاف نقل قول مستقیم که جمله‌ها از سوی اوّل شخص ارائه می‌شود.

بحث

در این بخش از پژوهش برای هر کدام از گونه‌های روایتی که در مجموعه «قصه‌های تازه از کتاب‌های کهن» وجود دارد، یک داستان به عنوان نمونه ذکر کرده‌ایم و به تحلیل گونه‌های روایتی و ویژگی‌های رای در آنها پرداخته‌ایم.

الف) گونه‌ی روایتی دنیای داستان ناهمسان متن‌نگار داستان «بچه‌ی آدم»

داستان «بچه‌ی آدم» با گونه‌ی روایتی ناهمسان متن‌نگار روایت شده است. رای در همان بند نخست ضمن زمینه‌چینی به صحنه‌سازی پرداخته است. به خواننده نشان می‌دهد که قسمتی از رویدادهای داستان در دریا اتفاق می‌افتد. هم‌چنین در زمان دنیای داستان، سفر دریایی دشوار بوده است:

«در آن روزها سفر دریا و کشتی کار آسانی نبود. کشتی‌های بخار هنوز نبود و کشتی‌ها، بادبانی و ساده بود و اختیار آن بیشتر در دست باد بود. وقتی باد نمی‌آمد یا باد مخالف می‌وزید، دریانوردی دشوار می‌شد» (آذریزدی، ۱۳۸۸، ج ۴: ۵).

در بند سوّم داستان نیز رای سوّم شخص، سریع شخصیت‌های داستان را به شیوه‌ی مستقیم معرفی می‌کند:

«یکی از کسانی که در آن روزگار با کشتی و سفر دریا آشنا بود، یقظان بود. یقظان اهل یکی از جزیره‌های بزرگ هند بود. خانواده‌ی یقظان عبارت بود از همسرش و پسر پانزده ساله‌اش و یک بچه‌ی یک ساله که پسر بود و هنوز شیر می‌خورد» (همان).

وقتی دیواره‌ی کشتی شکاف برمی‌دارد و کشتی پر از آب می‌شود، یقظان به همراهانش در کشتی می‌گوید:

«بچه‌ها نترسید، چیزی نیست. کشتی ممکن است غرق شود، ولی ما باید جان خودمان را نجات بدهیم. جان آدم از همه چیز عزیزتر است. تا ساحل هم راه زیادی نیست. همین جاست، نزدیک است. همه خودتان را به قایق نجات برسانید» (آذریزدی: ۱۳۸۸، ج ۴: ۱۰).

بلافاصله در بند بعد راوی گونه‌ی روایتی ناهمسان متن‌نگار می‌گوید:

«یقظان دروغ می‌گفت. ساحل نزدیک نبود. ولی او می‌خواست

همسفران دست و پای خود را گم نکنند و نترسند» (همان).

آذریزدی با استفاده از قابلیت‌های گونه‌ی روایتی ناهمسان متن‌نگار (همه‌چیزدانی و مفسّری) به شیوه‌ی غیرمستقیم، این نکته‌ی بسیار مهم را به خواننده‌ی خردسال آموزش می‌دهد که در لحظات دشوار و هراس‌آور باید با امید دادن، به افراد قوت‌قلب بخشید تا برای نجات خود تلاش کنند و حتی لزومی ندارد در چنین شرایطی، حقایق استرس‌زا بیان شود. به عبارت دیگر نویسنده از این ویژگی راوی برای انتقال مفاهیم تربیتی به مخاطب خردسال استفاده می‌کند.

انتخاب این گونه‌ی روایتی به دلیل برخوردارگی از ویژگی همه‌چیزدانی، در جذابیت داستان نقش بسزایی دارد. وقتی در اثر طوفانی شدن دریا، گهواره‌ی حی‌بن‌یقظان در دریا رها می‌شود و جریان آب، گهواره را به جزیره‌ی ناشناسی می‌رساند، چون کودک قادر به حرف زدن نیست و آدمیزادی در آن جزیره به جز او وجود ندارد، نویسنده به یاری همه‌چیزدانی، راوی ذهنیات و تک‌گویی‌های درونی حی‌بن‌یقظان و دیگر حیوانات می‌شود که در صورت حذف همه‌چیزدانی راوی، این تک‌گویی‌های درونی نیز حذف می‌شود و می‌توان گفت داستان به کلی جذابیت خود را از دست می‌دهد و صرفاً به یک سری کنش‌های مجهول مبدل می‌شود. در حقیقت راوی زبان گویای بچه‌ی آدم و حیوانات جزیره و تکمیل‌کننده‌ی شخصیت آنها است؛ زیرا بچه‌ی آدم نمی‌تواند سخن بگوید و حیوانات جزیره نیز به زبان آدمی سخن نمی‌گویند:

«یک روز آهو، شانه‌ی پیراهن بچه‌ی آدم را به دندان گرفت و به او کمک

کرد تا از گهواره بیرون آید. بچه‌ی آدم می‌توانست با چهار دست و پا راه برود.

هر دو خوشحال بودند. اگر آهو حرف زدن بلد نبود، بچه‌ی آدم هم بلد نبود.

آهو برای خودش صداهایی داشت که با بچه‌اش حرف بزند. ناچار هر بچه‌ای هر چه را می‌بیند و می‌شنود، همان را یاد می‌گیرد» (همان: ۱۶).
راوی فقط به ذهن بچه آدم نفوذ نمی‌کند؛ بلکه تک‌گویی‌های درونی آهو را نیز به شیوه مستقیم بیان می‌کند:

«بچه آدم آمد دم غار و صدای سگ را تقلید کرد: «واق‌واق... سگ یک‌بار به او جواب داد اما همان‌جا که بود نشست و جلو نیامد. آهو هم نگاه غضبناکی به بچه آدم انداخت. بچه آدم رویش را به طرف آهو برگرداند و باز گفت: «واق‌واق...» و آهو شاخش را به طرف او نشانه گرفت: «چه معنی دارد بچه من صدای سگ بکند»» (آذریزدی: ۱۳۸۸، ج ۴: ۲۱-۲۲).

همچنین در بیان تک‌گویی درونی شخصیت‌های داستان نیز شگردهای خاصی به کار می‌برد و همین مانع یکنواختی و کسل‌کنندگی داستان شده است. مثلاً در نمونه‌ی زیر، تک‌گویی درونی بچه آدم را به شیوه‌ی غیرمستقیم بیان می‌کند:

«بچه آدم فکر کرد: «سگ هم مثل من است، از ته غار نمی‌آید، از سقف هم نمی‌آید و از دیوار سنگی هم نمی‌آید، فقط از دهانه غار می‌آید. و اگر دم دهانه غار هم تا بالا چند تا سنگ روی هم بگذارم، دیگر نمی‌تواند بیاید و تا بخواهد سنگ‌ها را بردارد، بیدار می‌شوم و او را می‌زنم».
بعد خودش به خودش خندید و فکر کرد که «سگ اصلاً دست و پنجه‌ای ندارد که بتواند سنگ‌ها را بردارد». صدای خنده خودش را شنید:
«قهقهه» و خوشش آمد» (همان: ۳۴).

حضور راوی در داستان آنقدر پررنگ است که گویی راوی ناهمسان‌متن‌نگار، یکی از شخصیت‌های داستان است. مثلاً در نمونه‌ی زیر، وقتی حوادث دل‌خراشی برای شخصیت‌های داستان رخ می‌دهد، راوی متأثر می‌شود و احساسات خود را بیان می‌کند:
«روز بعد به یاد سگ و کبوتر افتاد و هوس کرد که او هم کبوتر بخورد.
فکر کرد این هم از کارهایی است که آهو بلد نیست و سگ بلد است. باید

آزمایش کرد. دانه جمع کرد و کبوتری را گرفت و سرش را کند. «بیچاره کبوتر» (آذریزدی: ۱۳۸۸، ج ۴: ۲۳).

حضور فعال راوی در موارد دیگر نیز به چشم می‌خورد. مثلاً در نمونه زیر، تک‌جمله‌ای زیبا و درخشان بیان کرده است:

«احتیاج همیشه مایه کوشش است و کودک تنها بیشتر به راه رفتن احتیاج داشت. به زودی بر دیواره گهواره آویزان شد. ایستادن یاد گرفت» (همان: ۱۶).

حضور پررنگ راوی به صورت خطاب وی به شخصیت داستان نیز نمایان می‌شود:

«بعد از این کارها خیالش راحت‌تر شده بود. روشن کردن آتش و پختن غذا و بستن در خانه از کارهایی بود که تازه یاد گرفته بود. اما هنوز خیلی چیزهای مشکل هست: «خار را با آتش گرم می‌کنی و شب را زیر کپه علف می‌خوانی. بسیار خوب، ولی روزهای سرد هم در صحرا بدنت یخ می‌کند»» (همان: ۳۴).

مطلب داخل گیومه، خطاب راوی به بچه آدم است.

از تفاوت‌های عمده میان داستان‌های قدیم و جدید، «حضور بلامعارض راوی است در قصه‌های قدیم، حال آنکه بسا در داستان‌های جدید راوی از صحنه غایب است و اشخاص خود به صحنه می‌آیند و می‌گویند و می‌کنند آنچه می‌خواهند» (حافظی، ۱۳۶۸: ۱۹).

اما شباهت روایت داستان با داستان‌های قدیمی به معنای ابتکار نداشتن آذریزدی در روایت داستان نیست. مثلاً در مواردی راوی دانای کل، دانای کل بودن خود را مخفی می‌کند و اطلاعات خود را هم‌سطح با اطلاعات بچه آدم پایین می‌آورد:

«آتش تمام شد و دیگر مدت‌ها آتش پیدا نشد و نمی‌شد گوشت را کباب کنند. معلوم نبود که آتش کجاست، چرا آمد، چرا رفت، و دیگر کی بچه خورشید بازی خواهد کرد» (آذریزدی، ۱۳۸۸، ج ۴: ۲۵).

۱۷۰ / پژوهش زبان و ادبیات فارسی، شماره بیست و هشتم، بهار ۱۳۹۲

با جمله «معلوم نبود» یا ذکر پرسش‌های «آتش کجاست، چرا آمده»، دانای کل بودن خود را پنهان می‌کند. بدین شکل، فاصله بین نویسنده داستان و راوی حفظ می‌شود و بر حقیقت‌مانندی و جنبه هنری داستان افزوده می‌شود.

ب) گونه روایتی دنیای داستان ناهمسان کنشگر داستان «فوت کاسه‌گری» بر اساس نظریات ژپ لینت ولت درباره گونه‌های روایتی، روایت این داستان، ناهمسان است. مرکز جهت‌گیری نگاه خواننده بر شخصیت اصلی داستان یعنی «شاگرد» متمرکز است و دوربین راوی سوّم شخص نیز فقط همراه اوست؛ زیرا خواننده فقط از حوادث و رویدادهایی باخبر است که شاگرد در آنجا حضور دارد. مثلاً وقتی شاگرد از نزد استاد می‌رود، خواننده دیگر نمی‌داند در نبود شاگرد چه اتفاقی برای استادش می‌افتد. همچنین راوی، خواننده را فقط از نیّت و افکار درونی شاگرد باخبر می‌کند. بنابراین گونه روایتی ناهمسان از نوع کنشگر است.

پیام اخلاقی داستان این است که «به کسی که حق استادی بر گردن انسان دارد، نباید بی‌احترامی کرد». از این رو لازم بوده که راوی توانایی نفوذ به ذهن شاگرد را داشته باشد و از طریق بازتاب نیّت و افکار او، وقاحت شخصیت درونی‌اش را آشکار کند تا همان‌طور که لقمان از بی‌ادبان ادب آموخت، مخاطب خردسال نیز از رفتار و سرنوشت شاگرد عبرت گیرد و ادب آموزد. در نمونه زیر، راوی افکار شاگرد را به شیوه غیرمستقیم به خواننده بازتاب می‌دهد:

«چند سال که گذشت، شاگرد دید که دیگر تمام کارهای کوزه‌گری و کاسه‌گری را یاد گرفته و خودش می‌تواند یک کارگاه جداگانه درست کند و این کار هم درآمدش زیاد است. این بود که از استادش بهانه گرفت و گفت: «مزد من کم است» (آذریزدی، ۱۳۸۸، ج ۷: ۱۴).

همچنین وقتی شاگرد به قصد رقابت با استادش، کاسه‌های لعابی می‌سازد و کاسه‌هایش کدر می‌شد، راوی به ذهن شاگرد رسوخ می‌کند و افکار او بدین صورت بازتاب می‌دهد: «شاگرد تازه کار فهمید که یکی از اسرار کار را هنوز یاد نگرفته» (همان: ۱۵). از این طریق خواننده خردسال احتمال می‌دهد که استاد یکی از فن‌های مهم

کاسه‌گری را به شاگرد نیاموخته است و تعلیق و کنجکاوی او برای خواندن داستان بیشتر می‌شود.

ج) گونه‌ی روایتی دنیای داستان ناهمسان بی‌طرف داستان «شیر و سگ»

گونه‌ی روایتی این داستان ناهمسان از نوع بی‌طرف است. گویی داستان، صحنه‌نمایشی است که شخصیت‌ها در آن حرف می‌زنند و عمل می‌کنند. در این داستان آنچه روایت می‌شود، گفت‌وگوی شیر و سگ است؛ به جز قسمت اول داستان که راوی آن را بیان می‌کند: «روزی بود، روزگاری بود. یک روز یک سگ آمد پیش شیر و گفت: سلام» (آذربیدی: ۱۳۸۸، ج ۳: ۱۹).

بقیه‌ی داستان با گفت‌وگو پیش می‌رود:

«شیر گفت: علیک‌السلام، چه می‌گویی؟»

سگ گفت: می‌خواهم با تو کشتی بگیرم.

شیر گفت: عجب رویی داری! ما سربه‌سر شما نمی‌گذاریم برای اینکه

می‌گویند باوفا هستید. حالا کارت به جایی رسیده که بیایی با من ادعای

همسری و هم‌وزنی کنی؟ مگر نمی‌دانی من کی هستم؟» (همان).

خواننده می‌تواند از طریق گفت‌وگوی ظاهری «شیر» و «سگ»، به شخصیت آنها و

پیام داستان پی‌برد. بنابراین راوی، رویه‌ای بی‌طرفانه اتخاذ کرده است. مثلاً پیام داستان

این است که با ضعیف‌تر از خود رقابت نکنیم که شیر در لابه‌لای سخنان خود به

صراحت بدان اشاره می‌کند:

«شیر گفت: «من با ضعیف‌تر از خود زورآزمایی نمی‌کنم. ما هم‌وزن

نیستیم. اگر تو را بر زمین بزنم افتخاری ندارد. اگر هم از تو شکست بخورم،

دلیل بزرگی تو نیست ولی مایه‌ی ننگ من هست. کسی که با ضعیف‌تر از

خود زورآزمایی می‌کند، در خودش هم ضعفی سراغ دارد و من به قدرت

خود ایمان دارم» (همان: ۲۰).

بنابراین نویسنده به شعور خواننده‌ی کودک توهین نمی‌کند و اجازه می‌دهد کودک

خود با تفکر این پیام تربیتی را دریابد.

د) گونه‌ی روایتی دنیای داستان همسان متن نگار داستان «صاحب غنی آباد»

زاویه دید این داستان، اول شخص جمع است. راوی، درونی و از نوع «راوی-ناظر» است. گونه‌ی روایتی داستان نیز همسان است. چون راوی خود از شخصیت‌های داستان است، انتخاب این گونه‌ی روایتی سبب می‌شود داستان طبیعی‌تر جلوه دهد. همچنین فاصله‌ای میان نویسنده و گوینده داستان ایجاد می‌شود که به هنرمندانه شدن داستان کمک می‌کند. روایت در این داستان مستقیم است:

«یک دسته از رفقا به بهانه بهار، دل‌های خرم جوانی را برداشتیم و به صحرا رفتیم. دشت و کوه و آسمان و آفتاب از نشاط ما سبز و روشن و خندان بود. هر چه می‌دیدیم و می‌گفتیم، مایه وجد و سرور می‌شد. طبیعت زیبا، گرد ما همچو قاب قشنگی می‌نمود که پرده دل‌ویزی را دور گرفته باشد» (آذریزدی، ۱۳۸۸، ج ۷: ۶۵).

راوی که جزء کنشگران داستانی است، به گذشته خود برگشته و ماجرای مربوط به گذشته خود را نقل می‌کند:

«پیرمرد غذای مفصلی خورد و گفت: من نمک‌شناس نیستم و حق احسان را نداده نمی‌گذارم. به جای این طعام چرب که با شما خوردم، نصیحتی پیرانه می‌کنم. بپذیرید که اجر دنیا و آخرت خواهید برد: همه کس را صاحب غنی‌آباد تصور کنید و با همه مؤدب و مهربان باشید. اما من به خدا جز این لباس ژنده در این عالم هیچ ندارم...» (همان: ۶۷).

راوی و شخصیت داستان از نظر بعد زمانی و روایی از هم جدا هستند. بنابراین گونه‌ی روایتی از نوع همسان متن‌نگار است. وی در نمونه زیر به شیوه مستقیم، رویدادها و حالات درونی خود را بیان می‌کند:

«سفره را بر چمن گستردیم و با چشم و دست اشتها، گواراترین خوراکی‌ها را در آن می‌دیدیم و می‌خوردیم. در این ضمن، پیرمرد دهاتی سررسید و خاطرمان را از یافتن موضوع تازه برای شوخی و خوشی پر از امید کرد. یکی گفت: پیرمرد طاعت شما قبول باشد. خبر دارم که این ماه پیشباز رمضان

رفته‌ای. دیگری گفت: اگر هم روزه نبودی، نمی‌توانستی با ما روی زمین غذا بخوری، تای شلوارت خراب می‌شد» (آذریزدی، ۱۳۸۸، ج ۷: ۶۵).

گونه‌های روایتی مختلط داستان «حق و ناحق»

داستان «حق و ناحق» شامل دو بخش است که بخش اول با گونه‌ی روایتی ناهمسان متن‌نگار و بخش دوم با گونه‌ی روایتی همسان متن‌نگار روایت شده است. در نمونه‌ی زیر از بخش اول داستان، راوی فکر کردن شخصیت اصلی داستان (مرد کاسب) را بیان می‌کند:

«مرد کاسب وقتی پیغام را شنید، گفت: «اطاعت می‌شود». بعد پیش خود فکر کرد که امیر لشکر مرا نمی‌شناسد، آیا با من چه کار دارد؟ اما از طرف دیگر آشنایی با امیر را غنیمت می‌دانست و گفت: شاید خریدی، فروشی، کاری دارد و ان‌شاءالله خیر است» (همان، ج ۲: ۸).

با وجود اینکه شخصیت اصلی داستان، مرد کاسب است، اما دوربین روایت‌گری داستان فقط با او همراه نیست؛ با امیر، درویش و قاضی نیز همراه است و در حقیقت خواننده اطلاعات داستانی خود را تنها از مرد کاسب دریافت نمی‌کند، بلکه گاهی نیز به کمک امیر، درویش و قاضی دریافت می‌کند. مثلاً با خارج شدن کاسب از خانه‌ی امیر، مرکز جهت‌گیری نگاه خواننده از کاسب خارج می‌شود و روی کنشگر دیگری (امیر) پیاده می‌شود:

«وقتی خواجه از خانه‌ی امیر بیرون رفت، امیر به وکیل گفت: بد نشد، کار ما راه افتاد. اما بهتر است تو دیگر به دکان این مرد نروی تا موضوع به صورت یک معامله‌ی تمام شده باشد و رنگ دوستی و رفاقت پیدا نکند. من حوصله‌ی این حرف‌ها را ندارم، البته اگر اینجا بیاید، با او خوش‌رفتاری می‌کنم و بسیار هم ممنون هستم. ولی پولی داده است و سر وعده پس می‌گیرد و بقیه‌ی حرف‌ها تعارف است. وکیل گفت: باشد، اطاعت می‌شود» (همان: ۱۳).

بخش اول داستان، سه شخصیت پیچیده (امیرترک، وکیل و مردکاسب) دارد. آذریزدی - نویسنده‌ی عرصه‌ی ادبیات کودک - بر این نکته واقف بوده که خلق شخصیت‌های پیچیده در داستان‌های کودک پسندیده نیست.

چون جنبه تربیتی داستان نیز برای آذریزدی مهم بوده، بنابراین لازم دانسته است که خواننده کودک این حقیقت را بداند که رفتار ظاهری برخی از اشخاص با نیت و افکار واقعی آنها متفاوت است. به همین دلیل شخصیت‌های پیچیده داستان را حذف نکرده، بلکه برای شناخت آسان این شخصیت‌ها از قابلیت‌های گونه روایتی ناهمساز متن‌نگار استفاده کرده است.

وکیل، یکی از شخصیت‌های پیچیده داستان است. راوی گونه روایتی ناهمساز متن‌نگار در زمینه‌چینی داستان در بند سوم، همه وکلا را به شیوه مستقیم معرفی می‌کند:

«این افراد هم کسانی بودند زبان‌باز و چاپلوس که خود را به زورمندان

نزدیک می‌کردند تا نفعی ببرند و تنها تا آنجا حفظ ظاهر را می‌کردند که

پیوندشان با مردم شهر بریده نشود» (آذریزدی، ۱۳۸۸، ج ۲: ۵).

راوی از این طریق مستقیماً بر احساس خواننده تأثیر می‌گذارد و با انتخاب کلمات و صفات فراوان، احساس و تحلیل خود را نسبت به حوادث و شخصیت‌ها به خواننده منتقل می‌کند و به این ترتیب راوی است که احساسات و داوری‌های خواننده را نسبت به شخصیت‌ها و پندار و گفتار و کردار آنها شکل می‌دهد و جایگاه هر یک از شخصیت‌ها و حوادث را نزد خواننده تعیین می‌کند.

مرد کاسب نیز شخصیتی پیچیده است و با ظاهرنمایی خود را به سادگی می‌زند و انگیزه‌اش از قرض دادن به امیر، منفعتی است که از دوستی با امیر نصیب می‌شود. او می‌خواهد در طول این چهار ماه که پولش نزد امیر است، به سراغ او نرود تا امیر این اقدام او را حمل بر صداقت و صمیمیت کند. در حالی که از همان روزی که پولش را به امیر قرض داده، به چهار ماه آینده - یعنی زمان پرداخت آن - می‌اندیشد:

«مرد کاسب تا چند روز از این معامله خوشحال بود. با خود می‌گفت: در

این بازار کساد، این سرمایه کم در ظرف چهار ماه چندان فایده نمی‌کرد و

در خرید و فروش احتمال ضرر هم هست. اما در این همکاری حالا می‌دانم

چهار ماه دیگر درآمد بیشتری دارم، دوستی با امیر هم مفت من.

دو هفته که گذشت مرد کاسب به فکر افتاد یک روز با امیر دیداری تازه

کند. ولی با خود گفت: شاید این کار پسندیده نباشد. شاید امیر گرفتاری

داشته باشد و موقع مناسب نباشد. بهتر است خود امیر مرا بخواهد. اصلاً رفتن من به خانه امیر یک نوع جسارت است و چون طلبکار هستم بد است. هیچ‌کس از طلبکار خوشش نمی‌آید. ممکن است امیر هم از دیدار من شرم‌منده شود و دوستی ما خلل پیدا کند. بهتر است در این مدت چهار ماه خودم را نشان ندهم تا امیر مرا با آدم‌های زرنگی که می‌گفت، فرق بگذارد و بعد از اینکه پولم را گرفتم، آن وقت گاه‌گاه امیر را ببینم تا جای هیچ حرفی نباشد و صداقت و صمیمیت ما ثابت شود» (آذریزدی، ۱۳۸۸، ج ۲: ۱۴).

راوی همه‌چیزدان در گونه روایتی ناهمسان متن‌نگار با نفوذ به ذهن مرد کاسب و بیان تک‌گویی درونی او، شناخت شخصیت پیچیده مرد کاسب و پی‌بردن به انگیزه او را برای خواننده کودک آسان کرده است.

در مواردی نیز راوی در گونه روایتی ناهمسان متن‌نگار که دانای کل است، خواننده را زودتر از جریان داستان، از آینده باخبر می‌کند:

«این آخرین بار بود که خواجه کاسب به دیدار امیر موفق شد. یک ماه بعد وقتی خواجه برای یادآوری می‌آمد، کسی به خانه امیر راهش نداد. غلامان گفتند: «اینجا مهمان‌خانه نیست، عوضی گرفته‌ای!»» (همان: ۱۸).

از این طریق، کنجکاو و هول و ولای مخاطب بیشتر می‌شود و این سؤال برای او پیش می‌آید که گره مشکل کاسب گشوده می‌شود یا نه؟ در بخش دوم از داستان «حق و ناحق»، گونه روایتی داستان به همسان تغییر می‌یابد. مرد کاسب می‌خواهد بداند «علت اینکه امیر در شهر از هیچ‌کس جز پیر چادردوز حساب نبرد، چیست». به همین دلیل پیرمرد چادردوز به عقب برمی‌گردد و داستانی که سی سال قبل رخ داده، برای او روایت می‌کند. بدین ترتیب پیرمرد چادردوز، دو نقش به عهده دارد: از یک طرف به عنوان راوی، وظیفه روایت کردن داستان را بر دوش گرفته و از طرف دیگر همچون کنشگران، عهده‌دار نقش در داستان است. روایت دنیای داستان همسان از نوع متن‌نگار است. در حقیقت پیرمرد چادردوز (شخصیت - راوی) با نگاهی به عقب، به روایت گذشته خود می‌پردازد و بین شخصیت - راوی و شخصیت - کنشگر در بعد زمانی و بعد روایتی فاصله‌ای وجود دارد.

در این نوع روایت چون رویدادهای داستان حاصل تجربیات شخصیت اصلی داستان یعنی پیرمرد چادردوز، داستان واقعی‌تر و صمیمی‌تر شده است.

«من یک روز عصر، نماز عصر را در مسجد خوانده بودم و می‌رفتم که در دکان به کارم مشغول شوم. وقتی به کوچه رسیدم، امیر ترک را دیدم که مست و خراب می‌آمد و دست در چادر زن جوانی زده بود و به زور او را می‌کشید به طرف خانه‌اش و زن جوان فریاد می‌کرد و التماس می‌کرد و می‌گفت: ای مسلمانان به فریادم برسید که من زن هرجایی نیستم و شوهر دارم و آبرو دارم» (آذریزدی، ۱۳۸۸، ج ۲: ۳۴).

هنگامی که تنش و کشمکش بین امیر ترک و پیر چادردوز بیشتر می‌شود، پیرمرد، امیر ترک را بدین صورت تهدید می‌کند:

«من بر سر غیرت آدمم و نتوانستم ساکت بمانم. رفتم و از کوچه و محله، عده‌ای از پیرمردان و اشخاص شریف را جمع کردم و به در خانه امیر بردم و داد و فریاد کردیم و امر به معروف کردیم و گفتیم در شهر بغداد در پشت دیوار قصر خلیفه، زنی را به زور گرفتن و بردن خجالت دارد. شرم و حیا نمانده و مسلمانی تباه شده. این زن را بیرون بفرستید و گرنه هم‌اکنون محله و شهر را برمی‌آشوبیم و دادخواهی می‌کنیم و بغداد را بر سر امیر می‌کوبیم» (همان: ۳۴).

در این قسمت از داستان هرچند کشمکش بین قهرمان داستان (پیر چادردوز) و امیر ترک شدت گرفته است و خواننده، شاهد صحنه هراس‌آوری است، از تعلیق و هول و ولای او برای دانستن سرانجام پیر چادردوز کاسته می‌شود؛ زیرا می‌داند قهرمان داستان سی سال بعد از آن واقعه با افتخار و عزت زندگی می‌کند و پی‌بردن به سرانجام امیر ترک و زن، خواننده را به اتمام داستان برمی‌انگیزاند.

بنابراین راوی در گونه روایتی همسان متن‌نگار، علاوه بر حقیقت‌مانندی داستان تاحدودی از تعلیق داستان کاسته است، تا هیجان زیاد خواننده هنگام رسیدن به گره‌گشایی و پایان داستان تعدیل شود.

همچنین به دلیل آنکه ۳۳ صفحه از این داستان با گونه‌ی روایتی دنیای داستان ناهمسان متن‌نگار روایت شده، به کارگیری گونه‌ی همسان متن‌نگار علاوه بر اینکه بر سرعت روایت داستان و حقیقت‌مانندی آن افزوده، سبب تنوع بخشیدن به داستان و رفع کسالت در خواننده‌ی کم‌تحمل کودک شده است.

روایت‌گیر در این بخش، مرد کاسب است که پیرمرد چادردوز، راز خود را برای او شرح می‌دهد. مرد کاسب در جهان متن، گیرنده‌ی پیام راوی (پیرمرد چادردوز) است. راوی، داستان خود را خطاب به او می‌گوید. روایت‌گیر (مرد کاسب)، برون داستانی است؛ زیرا در روایتی که خطاب به او گفته می‌شود به عنوان شخصیت مشارکت ندارد، بلکه صرفاً گیرنده و شنونده‌ی آن است، ولی در کلیت متن داستان، پیش و پس از این حکایت، به عنوان شخصیت اصلی است. هم راوی (پیرمرد چادردوز) و هم روایت‌گیر (مرد کاسب) در بخش‌هایی از روایت اصلی، نقش شخصیت‌های داستان را ایفا می‌کنند.

پس از بررسی گونه‌های روایتی در مجموعه «قصه‌های تازه از کتاب‌های کهن»، بدین

نتیجه رسیدیم که:

- داستان‌های: خیر و شر (ج ۱: ۵)، شیر و گرگ و روباه (ج ۳: ۳۳)، پلنگ و آدمیزاد (ج ۳: ۲۶)، شیر و آدمیزاد (ج ۳: ۴۳)، خر و گاو (ج ۳: ۵۵)، زبان خروس (ج ۵: ۱۴)، کبوتر و بوتیمار (ج ۵: ۴۲)، شغال رنگی (ج ۵: ۵۲)، یک کلاغ- چل کلاغ (ج ۷: ۱۹)، بیله دیگ بیله چغندر (ج ۷: ۲۷)، اخلاص (ج ۱۰: ۵۴)، حکایت موشه و قالب پنیر (ج ۷: ۴۷)، شتر دیدی ندیدی (ج ۷: ۵۳) استخوان لای زخم (ج ۷: ۵۸)، جنگ تنوری (ج ۱۰: ۵۳)، خبرچین (ج ۱۰: ۳۶)، طوطیانه (ج ۸: ۲۶)، اصل موضوع (ج ۱۰: ۵)، شاخ شتر (ج ۱۰: ۱۶)، گنج (ج ۱۰: ۱۹)، تخم مرغابی (ج ۱۰: ۲۴)، مهمان عزیز (ج ۱۰: ۳۳)، بافنده‌ی داننده (ج ۹: ۵)، بچه‌ی آدم (ج ۴: ۵)، نادر و پیر دهقان (ج ۸: ۱۸)، هر چیز که خوار آید یک روز به کار آید (ج ۷: ۶۲)، میان همه پیغمبرها جرجیس را انتخاب کردی (ج ۷: ۳۴)، سفره‌ی بزرگ (ج ۱۰: ۲۹)، هوس‌های مورچه‌ای (ج ۳، ص: ۱۶)، روباه و بزغاله (ج ۵، ص: ۵) و مرد و نامرد (ج ۶: ۵)، گونه‌ی روایتی دنیای داستان ناهمسان متن‌نگار دارند.

- داستان‌های: خر دردمند و گرگ نعل‌بند (ج ۳: ۱۱)، گربه و موش (ج ۸: ۶)، بلبل و بچه‌اش (ج ۸: ۱۳)، فوت کاسه‌گری (ج ۷: ۱۳)، یک خشت هم بگذار بر دیگ (ج ۷: ۳۰)، نه

۱۷۸ / پژوهش زبان و ادبیات فارسی، شماره بیست و هشتم، بهار ۱۳۹۲
خانی آمده نه خانی رفته (ج: ۷، ص: ۳۷)، دارد کفشش را پیدا می‌کند (ج: ۷، ص: ۵۳)، بت‌پرست (ج: ۱۰، ص: ۴۶) و هندی و هندی‌تر (ج: ۱۰، ص: ۲۶)، گونه‌ی روایتی دنیای داستان ناهمسان کنشگر دارند.

- داستان‌های: موش‌ها و گربه‌ها (ج: ۵، ص: ۲۷)، لحاف و کرسی (ج: ۸، ص: ۳۰)، قوری و سماور (ج: ۸، ص: ۳۲)، خودنویس و مداد (ج: ۸، ص: ۳۴)، کوزه و آب (ج: ۸، ص: ۳۸)، جواب مطابق سؤال (ج: ۱۰، ص: ۱۱)، هسته‌های گناه (ج: ۱۰، ص: ۳۹)، کلاغ و کبوتر (ج: ۳، ص: ۵)، شیر و سگ (ج: ۳، ص: ۱۹)، گنجشک و فیل (ج: ۳، ص: ۲۲)، دو کبوتر (ج: ۳، ص: ۲۸)، از این ستون به آن ستون فرج است (ج: ۷، ص: ۲۳)، لعنت به کار دستپاچه (ج: ۷، ص: ۳۹)، رطب- خورده منع رطب چون کند (ج: ۷، ص: ۴۲)، هنوز دو قورت و نیمش باقی است (ج: ۷، ص: ۴۲) و ما پوستین را ول کردیم، پوستین ما را ول نمی‌کند (ج: ۷، ص: ۵۱)، گونه‌ی روایتی دنیای داستان ناهمسان بی‌طرف دارند.

- داستان صاحب غنی‌آباد (ج: ۷، ص: ۶۴)، گونه‌ی روایتی دنیای داستان همسان متن‌نگار دارد.

- داستان حق و ناحق (ج: ۲، ص: ۸)، گونه‌ی روایتی مختلط دارد.

در نمودار شماره ۱، درصد کاربرد هر یک از گونه‌های روایتی ارائه شده است.

- از مجموع ۵۸ داستان در مجموعه «قصه‌های تازه از کتاب‌های کهن»، ۵۶ داستان به طور کامل با گونه‌های روایتی ناهمسان (متن‌نگار، کنشگر و بی‌طرف) روایت شده که داستان از زاویه دید سوّم شخص (دانای کلّ نامحدود یا دانای کلّ محدود) روایت می‌شود. با توجه به اینکه «در قصه کودکان، به‌ویژه در گروه‌های پایین‌تر، زاویه دید سوّم شخص و وجود دانای کلّ، حالت قصه‌گویی را برای کودک تداعی می‌کند که برای او بسیار دل‌انگیز است» (سرمشقی، ۱۳۸۶: ۷۲)، می‌توان گفت بسامد بالای گونه‌ی روایتی ناهمسان در این داستان‌ها بر جذابیت آن برای مخاطب کودک افزوده است.

از مجموع کلّ داستان‌های مجموعه یادشده، ۵۳/۴۴٪ (به عبارت دیگر ۳۱ داستان) از آنها با گونه‌ی روایتی ناهمسان متن‌نگار روایت شده است. می‌توان گفت انتخاب این گونه‌ی روایتی، بی‌ربط با نوع شخصیت‌های داستان نیست. آذریزدی با استفاده از قابلیت همه‌چیزدانی و مفسّری گونه‌ی ناهمسان متن‌نگار، شناخت شخصیت‌های پیچیده

داستان‌ها را برای مخاطب کودک ممکن ساخته است (مثلاً در بخش اول داستان «حق و ناحق» یا در داستان «بچه آدم» که در متن مقاله به تحلیل آنها پرداختیم). اینکه نویسنده با استفاده از گونه متن‌نگار، شناخت شخصیت‌های پیچیده را برای کودک آسان کند، یکی از نکات بسیار مهم در داستان‌نویسی کودکان است؛ زیرا «هر قدر در داستان‌های مدرن به پویایی، دیگرگونی شخصیت و کلاً نسبی‌گرایی در شخصیت‌پردازی تأکید می‌شود، در قصه کودک، ماجرا برعکس است. در قصه کودک، داستان باید بر اساس شخصیت‌های روشن و زودآشنا تکوین یابد» (سرمشقی، ۱۳۸۶: ۷۲).

نکته دیگر در آغاز ادبیات کودک و نوجوان این است که «چون کودک تحملش کم است، معمولاً نویسنده باید خیلی سریع شخصیت‌هایش را معرفی کند» (حجوانی، ۱۳۸۱: ۲۹). با توجه به اینکه رابطه راوی در گونه روایتی ناهمسان متن‌نگار با دنیای داستان، شبیه رابطه آفریدگار با کاینات است - یعنی می‌تواند از همه‌جا و همه‌کس خبر دهد - انتخاب این گونه روایتی برای معرفی سریع شخصیت‌های داستان مناسب‌تر است (مثل داستان بچه آدم).

گاه نیز نویسنده برای تربیت مخاطبان کودک از گونه روایتی ناهمسان متن‌نگار استفاده می‌کند؛ زیرا راوی در این گونه روایتی با استفاده از قابلیت تحلیل‌گری و مفسری‌ای که دارد، توانایی بیشتری برای انتقال این مفاهیم و پیام‌های اخلاقی و تربیتی دارد.

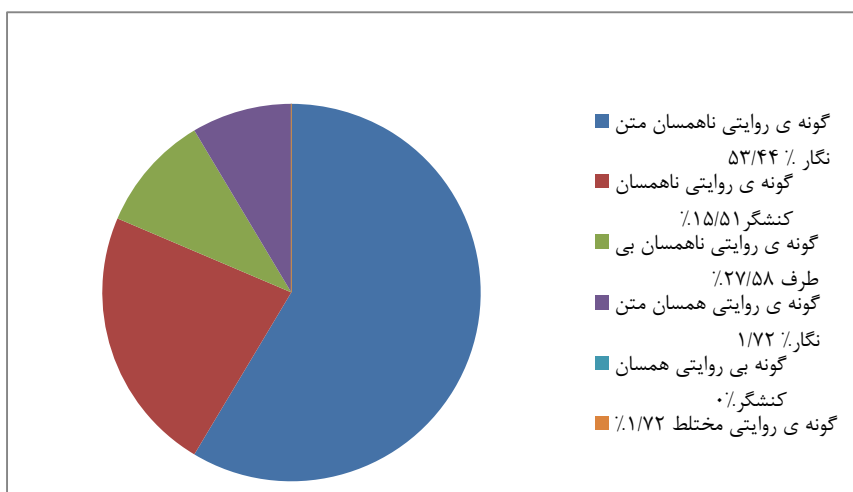
بعد از گونه روایتی ناهمسان متن‌نگار، گونه ناهمسان بی‌طرف در مجموعه «قصه‌های تازه از کتاب‌های کهن»، بیشترین کاربرد را دارد. ۲۷/۵۸٪ از داستان‌های این مجموعه با این گونه روایتی روایت شده است. این گونه روایتی در داستان‌هایی به کار رفته است که دریافت مفاهیم و پیام‌های اخلاقی داستان برای مخاطب کودک، دشوار و دیرپاب نیست و همچنین شخصیت‌های داستان، پیچیدگی و پویایی چندانی ندارند که شناخت آنها برای کودکان دشوار باشد. آذریزدی به خوبی دریافت کرده است که در چنین داستان‌هایی نباید به شعور مخاطب کودک توهین کند؛ بلکه باید برای او محیطی فراهم کرد تا پس از تفکر به نتیجه‌ای منطقی درباره داستان برسد. وی از این طریق به نویسندگان جدید

۱۸۰ / پژوهش زبان و ادبیات فارسی، شماره بیست و هشتم، بهار ۱۳۹۲
می‌آموزد که در دنیای امروز چگونه می‌توان برای کودکان در داستان‌ها، محیطی آزاد
برای تفکر و کنجکاوی آفرید.

در ۱۵/۵۱٪ از داستان‌های مجموعه بررسی‌شده، از گونه ناهمسان کنشگر استفاده
شده است. این گونه روایتی برای شناخت یکی از شخصیت‌های داستان و در نتیجه
انتقال بهتر و مؤثرتر پیام اخلاقی داستان به کار رفته است؛ مثل داستان فوت کاسه‌گری
که به تحلیل آن پرداختیم.

آدریزدی در داستان‌های: خیر و شر، خر دردمند و گرگ نعلبند، روباه و بزغاله، یک
کلاغ- چل کلاغ، نه خانی آمد نه خانی رفته، شتر دیدی ندیدی، بلبل و بچه‌اش،
طوطیانه، اصل موضوع، شاخ شتر، گنج، تخم مرغابی، هندی و هندی‌تر، خبرچین،
بت‌پرست و اخلاص، از تک‌گویی درونی به شیوه مستقیم استفاده کرده و در
داستان‌های: شیر و گرگ و روباه، پلنگ و آدمیزاد، شیر و آدمیزاد، بیله دیگ بیله
چغندر، یک خشت هم بگذار هم بر در دیگ، میان همه پیغمبرها جرجیس را انتخاب
کردی، استخوان لای زخم و هر چیز که خوار آید یک روز به کار آید، از شیوه نقل
تک‌گویی درونی غیرمستقیم استفاده کرده است. در داستان‌های: خر و گاو، زبان خروس،
کبوتر و بوتیمار، شغال رنگی، فوت کاسه‌گری، حکایت موش است و قالب پنیر، مرد و
نامرد، اصل موضوع، بافنده داننده، بچه آدم و حق و ناحق، هر دو شیوه نقل تک‌گویی
درونی به کار گرفته شده است. بنابراین در ۳۵ داستان، تک‌گویی درونی شخصیت‌های
داستان را نقل کرده است، ولی در هیچ داستانی برای بیان افکار و نیت‌های شخصیت‌های
داستان از روش جریان سیال ذهن بهره نبرده است. به کار نگرفتن روش جریان سیال
ذهن نیز بیانگر توجه ویژه او به مخاطب کودک است؛ زیرا «در قصه کودک، توالی
حوادث باید در روایت رعایت شود و به‌ویژه از شیوه جریان سیال ذهن باید پرهیز کرد»
(سرمشقی، ۱۳۸۶: ۷۲).

با توجه به نتیجه به دست آمده می‌توان گفت آدریزدی تا حد زیادی دغدغه مخاطب
کودک داشته است و گونه روایتی داستانی مجموعه «قصه‌های تازه از کتاب‌های کهن» را
متناسب با نوع مخاطب یعنی کودکان انتخاب کرده است.

نمودار شماره ۱: گونه‌های روایتی

نتیجه‌گیری

در این پژوهش به نتایج زیر دست یافتیم:

- از مجموع ۵۸ داستان در کتاب «قصه‌های تازه از کتاب‌های کهن»، ۵۳/۴۴٪ از داستان‌ها با گونه‌ی روایتی ناهمسان متن‌نگار روایت شده است. انتخاب این گونه‌ی روایتی متناسب با نوع شخصیت‌های داستان است. در داستان‌هایی که شخصیت‌های پیچیده و پویا وجود دارد، راوی همه‌چیزدان و دخیل با اطلاعاتی که به مخاطب خردسال می‌دهد، شناخت این شخصیت‌ها را برای مخاطب کودک ممکن می‌کند. از طرف دیگر این گونه‌ی روایتی برای معرفی سریع شخصیت‌های داستان به مخاطب کم‌تحمّل کودک مناسب‌تر است. همچنین راوی در گونه‌ی روایتی ناهمسان متن‌نگار، با استفاده از قابلیت تحلیل‌گری و مفسری‌ای که دارد، توانایی بیشتری برای انتقال مفاهیم و پیام‌های اخلاقی و تربیتی به کودکان دارد.

- گونه‌ی ناهمسان بی‌طرف، دومین گونه‌ی پرکاربرد است. ۲۷/۵۸٪ از داستان‌ها با این گونه‌ی روایت شده‌اند. این گونه‌ی روایتی در داستان‌هایی به کار رفته است که دریافت پیام‌های تربیتی داستان و شناخت شخصیت‌ها برای مخاطب کودک دشوار نیست. در

چنین داستان‌هایی، راوی به تحلیل و تفسیر نمی‌پردازد و کودک پس از تفکر به نتیجه‌ای منطقی دست می‌یابد. در حقیقت نویسنده در این داستان‌ها، محیطی آزاد برای تفکر و کنجکاوی مخاطب کودک می‌آفریند.

- در ۱۵/۵۱٪ از داستان‌ها از گونه ناهمسان کنشگر استفاده شده است. از این گونه در داستان‌هایی بهره گرفته شده که در آن برای انتقال پیام داستان، شناخت نیت و افکار یکی از شخصیت‌های داستان مؤثر است.

- همچنین نویسنده در ۱/۷۲٪ از داستان‌ها از گونه همسان متن‌نگار استفاده کرده و در یک داستان (یعنی ۱/۷۲٪ از داستان‌ها)، ترکیبی از دو گونه روایتی ناهمسان متن‌نگار و همسان متن‌نگار را به شیوه هنرمندانه و دلنشین به کار برده است.

- می‌توان گفت آذریزدی در مجموعه «قصه‌های تازه از کتاب‌های کهن» به طور کامل ۵۶ داستان را با گونه‌های روایتی ناهمسان (متن‌نگار، کنشگر و بی‌طرف) روایت کرده که در آنها داستان از زاویه دید دانای کل (محدود یا نامحدود) روایت می‌شود و این گونه‌های روایتی، حالت قصه‌گویی را برای کودکان تداعی می‌کند که برای آنها بسیار دل‌انگیز است.

- در ۳۵ داستان، تک‌گویی درونی شخصیت داستان نقل شده است. ولی در هیچ داستانی برای بیان افکار و نیت شخصیت‌های داستان از جریان سیال ذهن استفاده نشده است، تا از این طریق توالی حوادث در روایت رعایت شود و خواننده کودک سردرگم نشود.

- بارزترین ویژگی‌های راوی در این داستان‌ها، حضور پررنگ وی در روایت داستان‌هاست که به صورت: تأثیر مستقیم راوی بر احساس خواننده، آگاه کردن خواننده از جریان حوادث و رویدادهای داستان زودتر از جریان عادی داستان، خطاب راوی به شخصیت داستان، تک‌جمله‌های راوی در حین روایت داستان و مخفی کردن دانای کل بودن راوی دانای کل است. حضور پررنگ راوی در این مجموعه داستانی، به داستان‌های کلاسیک شباهت دارد. البته ناگفته نباید گذاشت که محدودیت‌های نویسنده مورد بحث، هم از دید بازآفرینی و بازنویسی متون کهن و هم از دید موقعیت تاریخی و فضای فرهنگی-اجتماعی، بر شیوه داستان‌نویسی او تأثیر بسیار داشته است.

در پایان با توجه به نتیجه به دست آمده می‌توان گفت آذریزدی به میزان درخور توجه دغدغه مخاطب کودک داشته است و به همین دلیل گونه‌های روایتی داستان را متناسب با نوع مخاطب یعنی کودکان انتخاب کرده است.

منابع

- آذریزدی، مهدی (۱۳۸۸) قصه‌های تازه از کتاب‌های کهن، چاپ چهاردهم، تهران، اشرفی.
- اخوت، احمد (۱۳۷۱) دستور زبان داستان، اصفهان، چاپخانه اصفهان.
- افخمی، علی و فاطمه علوی (۱۳۸۲) زبان‌شناسی روایت، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، ش ۱۶۵، صص ۵۵-۷۲.
- ایرانی، ناصر (۱۳۶۴) داستان، تعاریف، ابزارها و عناصر، تهران، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- تودروف، تزوتان (۱۳۸۲) بوطیقای ساختارگرا، ترجمه محمد نبوی، چاپ دوم، تهران، آگاه.
- حافظی، علی‌رضا (۱۳۶۸) گفت و شنود در بررسی و شناخت ادبیات کودک و ادبیات نوجوان، تهران، شمع.
- حجوانی، مهدی (۱۳۸۱) یکی بود یکی نبود، کلاغه به خونه‌اش نرسید (گزارش هجدهمین نشست نقد ادبی) کتاب ماه کودک و نوجوان، آبان ماه، شماره ۶۱.
- داد، سیما (۱۳۸۳) فرهنگ اصطلاحات ادبی، چاپ دوم، تهران، مروارید.
- سرمشقی، فاطمه (۱۳۸۶) چیستی ادبیات کودک، کتاب ماه کودک و نوجوان، شماره ۱۱۸.
- عباسی، علی (۱۳۸۱) «گونه‌های روایتی»، پژوهش‌نامه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید بهشتی، ش ۳۳، صص ۵۱-۷۴.
- فرزاد، عبدالحسین (۱۳۷۱) درباره نقد ادبی، تهران، قطره.
- کالر، جانانان (۱۳۸۲) نظریه ادبی (معرفی بسیار مختصر)، ترجمه فرزانه طاهری، تهران، مرکز.
- کهنمویی‌پور، ژاله؛ نسرین دخت خطاط و علی افخمی (۱۳۸۱) فرهنگ توصیفی نقد ادبی (فرانسه-فارسی)، تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.

Konan, Rimmon. Shlomith (2002) narrative fiction, Second Edition. London and New York. Routledge.

Simpson, Paul (1993) Language, ideology and point of view, London, Routledge.